

Це Володька он як захоплювало. Він також „хотів би“ ось так гонитись. Він також хотів би мати такі блискучі залізні коньки. Але це було тільки хотів би. В дійсності нічого він не міг зробити і нічого не мав... (Д. б.)

3. Вендриховський.

Сумерк матеріялізму.

(Переклав з поль. П. І. Гл. „Prąd“, t. 24. за травень 1933).

Ми вже нераз звертали увагу, що сучасна матеріялістична культура збанкрутувала та хилиться до упадку. Ми вказували, що життя виказало всю фалшивість матеріялістичних залогень (гл. хоч би „Оформлення консерв. світогляду“ ч. 4. і „Творча сила позитивних ідей“, ч. 6—7). Що більше, нині ті науки, що займаються виключно матерією, як н. пр. фізика, доказують в науковий спосіб, що крім матерії мусить існувати ще і нематеріяльний, психічний чинник, про що була теж мова на сторінках нашого журналу (гл. про це нижче в замітці на 380 стр.) Переконавання про банкруцтво матеріялізму щораз то частіше висловлюють в європейській науці. Більше синтетичним, хоч і дуже начерковим, висловом такого погляду можна вважати оцю статтю, що з нею в перекладі знайомимо укр. громадянство. *Ред.*

„Глядіть! Заслона вже піднеслася“, кликав Рабіндранат Тагоре на вістку про вибух світової війни. Вже давніше висловлював він переконання, що європейська цивілізація хилиться до упадку: війну признав він за перший акт тієї трагедії.

По війні переконання про деструктивні напрямки, що загрожують нашій цивілізації, повторяється щораз частіше, і не є відокремленим виразом того переконання праця соціолога проф. Знанецького п. з.: Упадок західної цивілізації¹⁾.

Справді, бачимо небувалу в історії економічну кризу, якої джерелом мав бути надмір продукції, а проявом — ряди людей без хліба і праці, що нині доходять до десятків мільонів; бачимо всесвітнє оружне поготівля і воєнну гарячку сейчас по закінченню великої війни, бачимо переслідування за віру в добі релігійного індивідуалізму і лібералізму; бачимо заведення невірності під покришкою найрадикальнішої соціальної революції в Росії.

Всі ті суперечності свідчать, що стоїмо в обличчю катастрофи, яка грозить нашій культурі. Є ясним, якщо не зуміємо опанувати причин сучасної кризи, упадок той буде неминучий.

Роздумуючи над життям поодиноких людей, можемо ствердити, що змагання до щастя є віссю цілої нашої діяльності. Приходимо теж до переконання, що сама матерія не може нас вдоволити, бо не з самої матерії складається людина.

¹⁾ Znaniecki: Upadek cywilizacji zachodniej.

При розгляданню сьгоднішніх часів, свідомих сумерку минулого і непевности завтра, хочу, зазначити деякі аналогії поміж життям одиниці і життям людства.

По перше, змагання до щастя, що є товчком поступовання одиниці, становить теж ціль, до якої змагає збірне людське життя. Можна поставити твердження, що історія культури — то історія людських зусиль, щоби збірне життя зробити легшим, вигіднішим, ліпшим і вищим.

По друге, з досвіду знаємо, що в нашім я йде неустанна боротьба між моральними наказами і вродженими нахонами. Подібно в збірнім житті діють ріжні, суперечні зі собою сили; згадати хоч би індивідуалізм і універсалізм, приватні справи і загальне добро.

По третє, розвій одиниці залежить не лиш від її здібностей, але в неменшім ступні від її сили характеру, від засад, котрі визнає, від того, в чім дана людина бачить своє щастя і якими засобами задумує його осягнути. Подібно в історії культурний розвій залежить від пануючих в данім громадянстві ідей, від того, які погляди на світ зуміє накинати суспільності її провідник; релігійні, економічні, чи політичні.

З наведеної аналогії можна би випровадити ще одну, що подібно як одиниця може поступати морально й упадати, так також і життя збірне може стояти під знаком розквіту або культурного заломання.

Такий якраз культурний упадок ствердили ми на вступі. Є він вислідом зматеріялізованя збірного життя. Те зматеріялізованя не наступило, очевидно, відразу. Його переводили консеквентно від XVIII. віку через цілий XIX. вік, а сьгодні дійшло воно до кульмінаційної точки.

Те зматеріялізованя попередило в XVIII. віці відкинення обявлення (Lessing, Kant). Дальше заперечили існовання Бога, а разом і безсмертність душі (енциклопедисти у Франції). В консеквенції признали чоловіка тільки за вище зорганізоване звіря (Дарвін, Häckel). В ділянці соціології відкинули вплив морального чинника на формовання моральних справ (Helvetius, Vauvenargues, Voltaire, Myart, de Vauglans). Родину признали за чисто біологічний звязок (Diderot, Adam i Naquet). Квєстію популяції признали за квєстію скількості поживи (Malthus, Say). В ділянці педагогії відкинули факт існовання антагонізму добра і зла, признали засадничу добрість людської природи (Rousseau), виправдали всі її пристрасті, а врешті спровадили її тільки до еротизму (Freud). В суспільній економії англійський лібералізм (Smith, Ricardo) допровадив до витворення поняття „homo oeconomicus“ і викликав реакцію в формі не менше матеріялістичного соціалізму (Marx, Lassalle). Теорія державности відкинула метафізичну санкцію влади, а доктрина суспільної умови (Rousseau), стала підставою влади народу. З черги викликала вона реакцію в формі боготворення держави (Hegel), допроваджуючи до статолятризму (Совітська Росія).

Ось коротке зіставлення провідних ідей матеріалізму. Пригляньмося їм ближче.

Один мудрець мав чудодійний перстень, котрого чудодійна властивість була в тому, що зєднувала власникові загальну любов. Той мудрець мав трьох синів і всіх трьох рівно любив. То ж журився богобойний старець, котрому з трьох синів має лишити перстень, бо всі заслугували, як здавалося, на ту ласку. Перед смертю прикликав кожного сина осібно до себе і кожному з них вручив один перстень. Два з тих перстенів були зроблені докладно на взір першого. Щойно по смерті батька переконалися молодці, що всі три мають перстені, але ніхто з них не знав, котрий перстень є правдивий, хто має бути спадкоємцем батька. То ж удалися до судді, щоби він розпізнав первісний клейнот і присудив його одному з них. Одначе суддя, коли довідався про чудодійну силу предмету спору, казав прийти на розправу щойно по літах. Перстень, що зєднає власникові загальну любов, сам викаже свою правдивість. Батько в оповіданню символізує Бога, перстені поодинокі релігії: жидівську, магометанську і християнську.

Ту історію оповідає мудрець Натан в драмі Лессінга під згаданим заголовком. Віє від неї релігійним індіферентизмом. І справді для Лессінга байдужим було питання обявлення — в розмові з Якобим визнає: Ортодоксійне поняття Бога, то вже не для мене.

Емануель Кант уважає релігію за рівнозначну з моральністю і з природних моральних прав прагне випровадити підстави релігії, названі ним чинниками вимоги. Замічує він загальне істиння морального права внутрі людей, права, що має свої відвічні накази — категоричний імператив, рівно сумний, як змагання до щастя. Застановляється, в який спосіб можна погодити моральне право і змагання до щастя. На кожнім кроці видно людей, що не поступають морально, а мимо того досягають не раз кращі умовини життя, ніж чесні люди. А все ж таки моральне право має свою ціль і та ціль мусить обіймати не тільки найвище добро, але і щастя, до котрого чоловік ціле життя змагає. Якщо не можна заперечити існування права совісти, то мусить бути також певність, що сповниться ціль морального права. Ті розважання провадять Канта до відкинення обявлення. Натомість стверджує він: 1. свободу волі, щоби чоловік міг поступати морально; 2. безсмертність людської душі, щоби моральний розвій був викінчений в будучім життю; 3. існування Бога як цілі, до котрої провадить моральне право. Ті тези зве Кант чинниками вимоги (вимагальниками), і хоче замкнути релігію в границях самого розуму. Кант ціле життя посвятив, щоби повязати розум і моральність, але для нього Бог і душа то вже тільки чинники вимоги, то не абсолютне буття. І трагедією того великого мислителя було, що між його двома „критиками“ повставав роззвук помимо автономії моральности, мимо першенства совісти, котрим дав свідоцтво.

В філософії Канта маємо перший ви́лім, ві́стуну відступства від віри, що довершується. Але філософія раціоналізму, о много плитша від критичної філософії Канта, не добачила вже на своїй дорозі тих труднощів, розв'язки яких Кант шукав ціле життя. Відкинула автономію моральності і першенство совісти так виразно стверджені Кантом.

Емпіризм Льюка почерез сензуалізм Кондіяка розвинувся в атеїстично-матеріалістичний погляд на світ. Доконали того передовсім т. зв. енциклопедисти (Voltaire, Diderot, d'Alambert), письменники, згуртовані довкруги великого об'єму твору: Енциклопедія Наук, Штук і Ремесла, що виходила від 1751. до 1772. року. Існує тільки матерія: не ма Бога, ані душі: Інстинкт самозбереження є єдиною підставою етики: ось засади енциклопедії. Світла, тільки світла — кликали, а всьо буде добре. Людський розум є досить потужний, щоби розв'язати всі труднощі.

Філософічний матеріалізм відбився в першій мірі на оцінці проявів суспільного життя, на запереченню впливу моралі на збірне людське життя. Бо де ж знайти критерій добра і зла, якщо нема Бога, нема душі, якщо чоловік є самою тільки матерією.

В 1746. році Вовенаржі (Vauvenargue) у „Вступі до пізнання людського ума“ пише: „Щоби дану річ ціла суспільність уважала за добро, треба, щоби та річ прямувала до позитиву цілої суспільности, а щоби знов признано її за зло, треба, щоби прямувала до її згуби. Те, що є злим для одиниці, може бути добрим в відношенню до решти людей, і навпаки“. Тут висловлене переконання, що моральне добро і зло є виключно суспільним питанням. Те аморальне становище, закриване публичним добром, послужило до оборони таких недуг і суспільної ганьби, як проституція, тортури, чи невільництво. Гельвеційс в творі „Про розум“ пише: „Якщо глянемо з політичної точки бачення на поведення жінок легких обичаїв, зауважимо, що, заслугуючи на нагану під декотрими оглядаии, під іншими є вони дуже позиточні для суспільности. Дідро сподівається по них приросту людности. По обороні проституції прислухаймося обороні тортур: Міяр де Воглян (Myart de Vauglans) в творі „Кримінальні французькі права в їх натуральнім порядку“ з р. 1780 так забирається до речі: „Можна би навести много прикладів, в котрих досвіди виказали позиточність тортур, якщо би тієї позиточности і без того не оправдувала теж особиста користь підсудного, котрий в той спосіб стає суддею у власній справі і до-теперішня неможність знайти інший добрий в наслідки засіб!“ А якщо візьмемо квестію невільництва, чи ж такі, як Ренан, Прево-Парадол (Prevost Paradol), Ніцше не визнавали засади, що *humanum paucis vivit genus*, що товпа існує тільки на те, щоби служити за підніжок еліті. А на закінчення тих жахливих висновків таке цинічне узаasadнення деїзму Вольтером: „Деїзм лишає нам свободу у всьому, коби тільки ми признавали його Бога, що нагорує і карає, а то в цілі, щоби нас не забивали слуги якщо їх маємо.

Матеріалізм ударив також в родину, ту підставу суспільного порядку. Не можна прийняти жадної нематеріальної санкції подружого звязку, якщо існує тільки матерія. „Першу присягу, яку навзаєм зложили собі два тілесні єства, зложили її у стіп скали, що розсипається в порох. Взивали на свідка своєї сталости те небо, котре на хвилю навіть не лишається незмінним: все змінюється в них самих і довкруги них, а вони вірили в визволення своїх сердець з-під законів змінности. О діти! — Вічні діти!“.—Ото слова Дідрота. Французька революція скоро вбрала їх в правну форму. В конституції з дн. 3—14. вересня 1791. р. читаємо: Право признає подружжя за контракт виключно-цивільний. За тією засадою пішли розводи, вільна любов, врешті страйк матерей, *grève des ventres*. Уживайте розкоші, але в спосіб вирафінований і мудрий, — радить Павло Адам, а Альфред Накé (Naquet), батько розводного права, пише: „Не вірю в чистість, яку вважаю за шкідливу для здоровля даного осібняка ¹⁾, а також не вірю в недорічне релігійне твердження, яке п'ятує полове уживання, що не має на цілі репродукції людського гатунку“.

Чи по тих, щойно наведених реченнях, не виглядають на іронію докази Русса на добрість людської природи?

Руссо в „Новій Гельвоїзі“ твердить, що всі характери є самі в собі добрі і здорові; всі хиби, приписувані звичайно природному успосібленню, є наслідком злих одержаних форм... Нема злочинця, котрого ліпше покеровані склонності не були би видали високих чеснот.

Виховання в XVIII-ім віці трактовано цілковито індивідуалістично; не поучало воно про обовязки, а говорило тільки про права. Учило шанувати права других тільки пізнанням прав власних.

Обовязки супроти батьківщини названо нікчемністю спартанської чесноти. Батьківщина стає тільки пустим звуком. „Слухай буржую, кличе Себастьян Фавр, якщо хочеш мати жовніврів, то сам іди до війська і наставляй свою шкіру на полю битви. Вітчино, не будемо вже більше тобі достарчати жовніврів. Ми є робітниками життя, не смерти. Отже так страйк матерей допровадить подорожіння на суспільних ринках того тіла, що потрібне є буржуям в троякій цілі: як жир для армат, як знаряддя зиску, як предмет пристрасного пожадання. А коли подорожіє той товар, скінчиться пановання визисківачів“.

Так. Віддавна вже чоловіка, а особливо його працю признали за товар. Творці лібералізму, Адам Сміт і Давид Рікардо за джерело багатства признають людську працю, але чим же є та праця: тільки товаром, предметом виміни і зиску. „Парця — говорить Рікардо — нарівні з всіми іншими предметами, котрі можна банувати і продавати і котрих скількості можна зменшувати і збільшувати, має натуральну ціну і ціну ринкову. Натуральна ціна праці є та, якої треба, ідоби робітники могли існувати і при

¹⁾ Про фалшивість такого погляду Гл. „Дзвони“ ч. 4. с. р. стр. 174.

тім не збільшалися, ані не зменшалися чисельно. Ринкова ціна праці є та, яку платиться за працю в наслідок звичайного ділення відношення між подажжю і попитом. І хоч ринкова ціна праці може відбігати від своєї натуральної ціни, то все має вона, подібно як ціна дібр, тенденцію до застосовання себе до тої останньої". З економічного становища, говорить Молінарі, робітників слід уважати за правдиві машини, котрі витворюють якусь скількість товарів, а в заміні за те вимагають відповідних коштів удержання і віднови, щоби могли функціонувати в безперервний і натуральний спосіб.

Також в ділянці теорії державности відкинено давню християнську засаду, що влада походить від Бога, а Руссо негує теж існування природних підстав, що змушують нас лучитися в суспільні організації. Кинене ним гасло суспільного контракту є скрайним виразом індивідуалізму, що вважає суспільне життя за щось довільне в людському життю, що не є воно зовсім конечним і впливаючим з конечности нашої природи, а може бути шкідливим для людства.

Бачимо ясно суцільність матеріялістичної думки, консеквентно переведеної впродовж XVIII. віку зарівно в філософії, як в ділянці соціяльній, звичасвій, виховній, господарській і політичній. Ціле життя: зарівно одиниці як і людства намагалися спровадити до трох головних імперативів, що рядять ростином і звіринним світом: інстинкту буття (самозбереження), інстинкту розмножування й інстинкту посідання (жадоби матеріяльного уживання).

Зобачимо, як кинені в XVIII. в. зерна консеквентно розвивалися впродовж XIX. в. аж до сучасної хвилі.

Знаний є висказ французького письменника Кабані (Cabanis): як жолудок травить, печінка виділює жовч, так мозок виділює зображення. В Німеччині матеріялісти Карло Воґт і Яків Молешот свої поважні природничі студії безкритично узагальнювали. Як приклад служити може славний висказ Молешота: „Без фосфору нема думки“. Людвик Біхнер через свою книжку *Kraft und Stoff*, Сила і матерія, став одним з найбільше читаних популяризаторів матеріялізму.

Тій матеріялістичній філософії віддали велику прислугу досліди англійського природника Карла Дарвіна, котрого головний твір „Про походження гатунків“ вийшов в 1859. р. В тім творі ставить Дарвін гіпотезу, що всі гатунки звірят як теж і людський рід розвинулися з первісних форм завдяки законам боротьби за буття і природного добору. Консеквентно розвинув він теорію походження людського ества зі звірячих форм. Теорія Дарвіна поширилася мало що не по цілім світі і слід зазначити, що з неї витягнули такі консеквенції, на які не був би відважився сам її творець. Дарвін признавав, що його теорії не можна безпосередно доказати, визнає він, що в тім, що торкається причин змінности, у всіх точках брак нам знання. Повстання життя уважає він за питання неможливе до розв'язання. Так само не

висказався він про відношення духа і матерії. Одначе Дарвін зазначив, що релігійному поглядіві, який уважає чоловіка за упавше, але відкуплене єство, протиставить реалістичний погляд: чоловіка як звіря, що розвинулося в духове єство. Щодо правд віри вважає себе за агностика — чоловіка, який нічого не може про те знати. Щодо причин повстання світу: з припадку чи доцільности — полишає те питання без розв'язки, подібно як Кант в „Критиці...

Учні Дарвіна не були вченими тієї самої міри, значить, були менше обережні. Ернест Гекель (Häckel) перший зробив закид Дарвінові, що прив'язує він надто велику вагу до закидів проти своєї теорії. Невтомно komponував Гекель родовідні дерева сучасних гатунків і щонайменше не сумнівався в безперервне повстання органічної матерії. То ж Дарвін не трактував серіозно свого прихильника і висказувався, що запал Гекля викикує в нього джодж.

В ділянці соціології, в якій моральне питання зроблено в XVIII. в. питанням суспільним, мала рішаючий вплив теорія Мальтуса, котрого твір: „Уваги до законів популяції“, вийшов в 1798 р. В своїй теорії стверджує англіканський пастор, що засоби живности зростають повільніше ніж населення даного краю, дальше стверджує теж, що плідність людського роду, якщо її не будуть гамувати фізичні недомагання або моральні накази, є більша ніж організаційно-виховна здібність людства. З тих засад випроваджує він висновок, що суспільности не лишається ніщо інше, як ратуватися моральною повздержністю, що обмежує приріст населення, щоби оминути такі нещастя, як зарази, голод і війна. Мальтус передбачив небезпеку своєї теорії. В IV. розділі IV. книги пише, що можна зробити його теорії єдиний стійкий закид, саме, що кладучи натиск на обовязок морального обмеження, ризикуємо поширенням прогріхів проти чистоти. Його наслідники потвердили ті побоювання. Приняли доктрину про відношення зросту населення до засобів поживи, відкидаючи одночасно вимогу моральної повздержливости. Бо ж предсінь чоловік є тільки матерією, вище зорганізованим звірям, отже не може бути взагалі моральним або неморальним!! В тім гіршім значінню можна сказати, що більшість економістів була мальтузанами.

Впродовж XIX. в. у Франції, що перед вела тоді в Зах. Європі, переведено консеквентно в суспільнім житті т. зв. „ляїцизм“, т. є. зроблення світськими всіх ділянок життя: розділ Церкви від держави, усунення релігії зі шкіл, признання подружжя за виключно цивільний контракт, залегалізовання проституції, вільних звязків, розводів в найширшім обсягу. Все те було виразом провідної думки: життя без Бога.

Наслідком гріху є смерть... Відноситься то зарівно до оди-ниць, як і до щлих громадянств.

Та Франція, котрої населення в 1789 р. виносило 36,5%, на-

селення великих держав, в 1814 р. виносило вже лиш 35%, а в 1913 не творить навіть 16%.

Розбиття родини, генетичної комірки суспільного устрою спричинило роздроблення суспільности, а остаточної її атомізації довершило обмеження до мінімуму влади родичів і розширення інгеренції держави в справі виховання.

В ділянці педагогіки не вдоволяються вже захвалюваним Руссом відмежованням вихованків від культури і цивілізації. Психоаналітичні експерименти кажуть глядіти на молоді як на підсвідомих мешканців печер. Всю психіку молоді зводять до найпервісніших і найбрутальніших інстинктів, як н. пр. Фрейд (Freud) до еротизму. В житті молоді вже само дозрівання створює достаточний неспокій. Замість в тім часі звернути увагу молоді на вищі життєві завдання, виповнюється цілу її свідомість зображеннями про всепроникаючий вплив пристрасти. То ж разом з Ферстером слід уважати за жахливу фрейдівську аналізу фобії у 5-ти-літнього хлопця, а спосіб поступовання, застосований в цілі її поклонання, прямо за заперечення всякої педагогіки. Слушну тут чинить Ферстер увагу, що хоч людської психіки не можна звести до одного тільки еротизму, то одначе виключне звернення уваги дитини ка сторінку психіки може справді викликати патологічні прояви.

В господарській ділянці аморальність лібералізму XVIII. в. знайшла гідне себе протиставлення в соціалізмі.

Приняв він в цілості матеріялізм XVIII. в., званий тут історичним матеріялізмом. Людську працю уважає соціалізм теж за матеріяльне добро, товар, що має означену вартість, котрий можна продавати і купувати. Як доказ може тут служити очеркнення ціни праці Марксом, ціни, що є сутньою ціною товару. Ціну праці міряться матеріяльними добрами. Справдішню ціну становить така скількість матеріяльних дїбр, яка запевнить життя робітникові, що виконує дану працю і дозволить йому підховати свого наслідника. Праця у Маркса є також предметом торгівлі: купна і продажі. Капіталіст змушує робітника до продання своєї праці понижче дійсної її ціни, користаючи з факту, що чоловік є здібний витворити далеко більше дїбр, ніж їх потребує для свого удержання і виховання нащадків.

В ділянці державности ударає передовсім диспропорція поміж політичним рівноправством всіх і яскравими ріжницями в розділі природних багацтв. Демократія з волі народу, понята в дусі великої французької революції, виказує безсильність. Можна те явище називати надміром парламентаризму, або соймовладством, то всетаки залишиться фактом, що в багатьох краях суспільний лад задержано тільки завдяки потрясенням і якраз обмеженню влади народу. Але всюди, без виїмки, влада чує, що не може вистарчити їй авторитет „з ласки народу“, не може вона вже сьогодні відкликатися до всіх святих і непорушних прав, але за підставу удержання себе при правлінню мусить признати чи то силу, чи здібність володіння, чи теж в найліпшім

разі опертися на патріотичній конечності оборони границь краю. Такий стан викликав факт, що влада відкинула авторитет походження з волі Бога, а відсуваючи себе від свого силодавця тратить метафізичну підставу існування.

В сучасній хвилі стоїмо перед кульмінаційною точкою матеріалізму і бачимо, як його заложення, примінені до всіх ділянок збірного життя, збанкрутували і викликали кризу: інтелектуальну, моральну, економічну і політичну. Одначе ніде криза, викликана приміненням блудних теорій, не осягнула такого напруження, як поза східним кордоном в Східній Росії.

Там, де пожадали багатства — осягнули нужду, де сподівалися осягнути цілковиту свободу — довели до найстрашнішої неволі населення, де намагалися впровадити вищу пролетарську форму співжиття — знищено всі звичаєві обмеження.

Мусимо собі ясно усвідомити, що більшовизм є це матеріалізм, найбільш консеквентно переведений в життя. Відкинули всякі моральні накази, подружжя, як проминаючий звязок, школа без релігії й моралі, матеріяльне уживання як ціль продукції, держава як остаточна мета людини — все те в цілій повноті зреалізував більшовизм.

І тому *банкруцтво більшовизму*, як програми ущасливлення людства, є *рівночасно остаточним ствердженням життєвого банкруцтва матеріалізму*¹⁾.

Матеріалізм збанкрутував також як філософічна і наукова концепція. Філософія, котра відкинула передтим все, що не є матерією, сумнівається тепер в можливість пізнання навіть матерії... З покорюю визнає сьогодні, що все є зглядне... У підстав кожного пізнання стрічає фікцію — в найліпшим разі гіпотезу. В 1911. р. міжнародньому філософічному конгресові в Болонії предкладає Вайгінгер (Vaihinger) свій твір: „Die Philosophie Als Ob“, де цілу науку признає за систему фікцій і гіпотез.

Тимчасом в 1900. р. голосним стає відкриття Григорія Менделя, яке установає закон заховання гатунків, виказуючи цілу передчасність тези про звряче походження людини.

Та сама наука устами Генрика Бергзона висказує переконання про існування життєвого гону „l' élan vital“, який не можна вяснити законами самої матерії. Та сама наука в творі проф. психології в Шікаго Джемса (James) п. з. „Релігійний досвід“ стверджує, що поза матерією мусить існувати щось іншого, щось, чого не можна пізнати. В тім же творі читаємо, що душа, заглиблена в молитві, мусить заховуватися так, якби у всесвіті існувала тільки вона одна... і Бог²⁾.

¹⁾ Підчеркн. Ред.

²⁾ Автор не вичисляє тут всіх наукових відкрить, що захитали до решти матеріалістичними теоріями, а тільки подає кілька з них як приклади. Таких відкрить, і то майже в кожній ділянці науки, є багато. Найцікавішим може являється новий науковий напрям в фізиці, який експериментально доказує, що крім матерії існує ще інший нематеріальний, психічний чинник, не підлягаючий дотеперішнім фізичним законам, та що й фізикою устійнені закони це

Але може найбільш знаменною є одна з останніх сцен великої війни. Коли побідники не могли погодитися, начальний вожд, маршалок Фош, сказав до зібраних заступників держав ці прості слова: Панове, не погодитесь, доки на столі ваших нарад не стане... хрест.¹⁾

Чи те все не свідчить достаточо, що стоїмо на переломі двох періодів, що сумерк матеріалізму вказує мабуть на хрест, що повинен стати на дорозі нової епохи.

То ж в нинішних рішачих часах оголошено немов загальне ополчення в виді „Католицької Акції“. Ось заклик Церкви: „Всіх вірних християн... благаємо ранами Ісуса Христа і наказуємо їм властю того ж Спасителя, щоби зеднали свою ревність і свої зусилля“.

Яким має бути той хрестоносний похід в католицькім краю, як наш? Хай начеркнена перед хвилиною історія матеріалізму дасть нам вказівки. Велика війна принесла нам незалежність (пише це поляк, Ред.). Повінь законів і дуже широкі дискусії над ними свідчать, як прагнемо, щоби наші закони були мудрі, справедливі, щоби можна було їх легко в житті примінити, щоби запевнили гарну майбутність нашому громадянству.

Одначе може грозити небезпека перецінення ролі законів. Завданням нас католиків є пригадати публичній opinii, що не допоможуть права без добрих звичаїв.

В католицизмі існує предивна здібність схоплювати всі людські справи з морального становища.

В ділянці філософії опирається християнська думка на заложенню, що людський ум є здібний пізнавати правду. Одначе рівночасно стверджує, що людське пізнання має межі... В той спосіб розум, заховуючи свою гідність, є вільний від обманів про свою всемогучість. Хто раз стрінувся з чудовою аналізою буття св. Томи з Аквіну, на тім ті великі в своїй простоті розважання полишають незатерте вражіння.

В ділянці соціології суспільна квестія стає моральною квестією. Питання справедливости і любови в суспільнім устрою є одним з центральних питань католицької етики.

Фундаментом суспільного життя після католицької науки є родина. Христом Господь підносить подружжя до гідности св. тайни, а через те тривалість родини й опертого на ній суспільного устрою стає незалежною від сучасного щастя одиниць.

тільки статистичні принотовання, від яких можуть бути і бувають в природі відхилення; через те і чуда це не є щось після найновішої фізики неможливе. З цим новим фізичним напрямом зазнайомив укр. громадянство найвизначніший наш учений фізик, теперішній голова Укр. Наук. Т-ва ім. Ш. Др. Володимир Левицький в цілм ряді чи то собою переложених, чи власлих статей. Гл. його „Гадки про життя“, Львів 1828, „Революційні течії в сучасній фізиці“, Львів, 1930 та його переклади статей Олівера Лоджа: „Зв'язок між життям і матерією“, „Дзвони“, ч. 3 і 4 1932 і П. Йордана: „Квантова механіка та основні проблеми біології і психології“, „Дзвони“, ч. 4 і 5 с. р. — Ред. „Дзвонів“.

¹⁾ Подібно Сталін в одній розмові зазначив, що більшовиків від всесвітньої революції ділить тільки Христос. Przegł. Wsp. VIII. 1932. Ред. „Дзв.“

Католицька педагогіка не вважає дитини за вище розвинене звіря, але спираючись на драматичній розбіжності між тілесною і духовою сторінкою чоловіка, визволяє чоловіцтво і вчить підпорядковувати тіло — духові.

В господарчій ділянці бачимо знову домінуюче значіння морального первня. Християнська економічна думка також визнає працю як джерело багатства, але як же інакше формує її дефініції, як далеко є від визнання праці за товар. Чоловік не є машина. Фізично є організмом, духово розумним еством. Тому фізична праця є функцією чоловіка, звязаною з цілістю його життя. Але з психічного становища, праця є моральною чинністю, що причиняється не лиш до удержання при житті одиниці, але також до добробуту загалу. Предсінь громадянство опирається на поділі праці. Товчки, що склонюють людину до праці, також виходять поза єдину мету удержання себе при життю. Любов родичів до дітей і навзаїм, ріжнородні замилювання і змагання до шораз то кращих умовин життя є двигунами поступу. Праця як функція організму і функція моральна не може бути від працюючої людини відділена, отже не можна її ані купити, ані продати. З того слідує в очевидний спосіб, що овочі праці належать до того, хто працю виконав.

Робітники, що працюють в фабриках, мають дійсне право до фабричної продукції. Енцикліка „*Reum Novarum*“ виразно говорить, що людина має право до овочів своєї праці. Отже, якщо робітник щонебудь продає, то відступає він підприємцеві висліди своєї праці за згори умовлену платню. Отже щераз слід підчеркнути, що робітник не продає ані себе самого, ані своєї праці. Заховує він вповні свою людську гідність, лишається повною людиною враз з добровільно виконаною працею, продає натомість висліди своєї праці, а в тім зрівнюється з підприємцем. Подібно як підприємець, після Форда, віддає за гроші прислуги своїм клієнтам, так і робітник робить прислугу фабрикантові за винагородженням.

Християнська наука про державу спирається на вродженій людині склонності лучитися в громадські звязки. Повільний розвій людського ества від колиски аж до фізичної повнолітности, конечність опанувати природу на кожному кроці, бо не дає вона нічого людині в готовім стані, безнастанна праця і зусилля удержати і розвинути життя — все те каже людині лучитися в більші громадські організації, звані державою. Одначе та склонність не відбирає нам свободи в виборі форми громадського співжиття. Збірне життя вимагає підпорядковання одиниці якійсь владі, а що правдиве підпорядковання себе владі може бути тільки добровільне, тому католицька етика накладає моральний обовязок послууху владі. Всяка влада походить від Бога. Кожне справедливе зарядження владі обовязує не тільки правно формально, але внутрішньо-морально в совісті кожного з нас. Є то такий послуух владі, якого не католики не примінюють, а навіть не додумуються, що він може існувати. Але наш послуух є під-

леглістю в Христі, а не невольництвом. *Lex iniusta — nulla lex*, отже право обов'язує лиш остільки, оскільки не протривить нічому, що Бог об'явив, а Церква Свята подає до вірування.

Хоч світ чув про матеріалізм через два віки, то одначе наша культура в ґрунті речі не є матеріалістична. Наша культура розвивалася давніше. Її коріння виростають з християнізму. Матеріалізм, що його банкруцтво ми ствердили, був саме відхиленням від розв'язаної лінії цієї культури.

Християнізм уратував від заливу варварства багато проявів старинної культури, надхнув нашу культуру духом, вигладив почуття любови ближнього, розбудив душу, що відчуває і думає. Своєю взнеслою етикою допровадив людство до почуття людської гідности.

Якщо сьогодні чується кожний з нас людиною в повнім значінню того слова, завдячує те християнізмові. Всі найкращі пориви сучасного людського духа спираються на дусі Христа.

Але той Христовий дух не проявився в нашій культурі відразу в цілім блеску. Мусимо тямити, яким то простим людям проповідав Христос свою науку, як вони мимо всіх заходів нераз розуміли тільки зовнішню форму того, що проповідував Христос, не розуміючи дійсного змісту. Мусимо тямити, що і пізніше, коли старинний світ залляла хвиля варварства, також ті з них, котрі приймали католицьку релігію, брали часто лиш зовнішні форми християнізму, майже цілком не розуміючи його духа. Той дух тільки повільно проникав до їх душ, темних і неокресаних, а те проникання було тим більше утруднене, що більшість тих, які проповідували почесні Христові засади, були дітьми свого віку, свого народу і своєї культури.

Деколи лиш потуга ума й серця виступали поза свій вік і творили основи дальшого поступу. То були люди виїмкові і під оглядом ума, і під оглядом волі. До таких належать святі тої міри, як св. Августин, св. Франц з Асизу і св. Тома з Аквіну. Вони то, понимаючи духа християнізму ліпше від своїх сучасників причиналися до його поглиблення і розуміння в наступних віках.

Якщо блеск християнської ідеї впродовж історії, як видавалося, пригасав, то не є вина самої ідеї, але вина людей ще на пів поганських. Ідея лишилася така сама, як була, здібна запліднити найбільші уми, здібна дати товчок до найвзнесліших чинів.

Поза нами ХХ-віковий розвій, впродовж котрого Христова ідея присвічувала всім шляхетним одиницям. Глибокий ум і субтельна душа сучасної людини здібна пізнати цілу глибину Христової науки в далекому вищій ступні, ніж було то можливим в якихнебудь часах і в котрихнебудь народів. Сьогодні ми люди ХХ-го віку є здібні прийняти науку Христа, що більше, сучасна душа тужить за Богом, вірить, хоч би навіть не вміла того доказати.